

ВОЈНА ГРАНИЦА У БАНАТУ И БАНАТСКИ МИЛИТАРИ У 18. И 19. ВЕКУ

Tomascovez

Marino Sella

**ВОЈНА ГРАНИЦА У БАНАТУ И
БАНАТСКИ МИЛИТАРИ
У 18. И 19. ВЕКУ**

тематски зборник

**ВОЈНА ГРАНИЦА У БАНАТУ И
БАНАТСКИ МИЛИТАРИ
У 18. И 19. ВЕКУ**

тематски зборник

НОВИ САД

2014

САДРЖАЈ

1. ОСНИВАЊЕ И ТЕМЕЉНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ФУНКЦИОНИСАЊЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ У БАНАТУ

Франц Шаусбергер, Историјски догађаји око Аустријске војне крајине у годинама 1763/64.	11
Николаје Бокшан, Оснивање Банатске војне границе и друштвени статус граничара	18
Миљивој Бешлин, Идентитетске и идеолошке претпоставке у функционисању Војне границе у Банату у XVIII веку	30
Момир Самарџић, Граничарски идентитети на прелому векова (крај XVIII – почетак XIX века). О историјским оквирима почетака национално-интегративних процеса у Банатској војној граници ...	43

2. ИЗ ИСТОРИЈЕ БАНАТСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

Ион Киржа, Пропутовање једног Француза кроз Банат. Граничарска регимента из Карансебеша у путопису маршала Мармона (1834) ..	63
Срђан Милошевић, Окућје у Србији XIX века: један пример утицаја Војне границе на Кнежевину Србију	69
Арпад Пача, Борбе око Томашевца 1848/49. године	75
Стеван Славнић, Немачко-банатска регимента почетком XIX века у статистици једног Аустријанца	98

3. СВАКОДНЕВИЦА БАНАТСКИХ ГРАНИЧАРА

Људмила Шајтинац, Поморишки граничари и њихови потомци у Великокикиндском диштрикту	113
Живан Вијатов, Свакодневни живот банатских милитара од 1718. године	122

4. ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЈА И УКИДАЊЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ У БАНАТУ

Ивана Б. Спасовић, Банатска војна граница и њено укидање	143
Филип Крчмар, Торонталска жупанија и укидање Банатске војне границе 1872–1873.	161

5. ИСТРАЖИВАЊА БАНАТСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ

Лауренцију Овидију Рошу, Имовински фонд из Карансебеша и граничарски свет	179
Милан Мицић, Миграције у Банатску војну границу из других делова Баната по делу Јована Ердељановића „Срби у Банату“	187
Мирча Маран, Радбечког историчара Тринцу Марана на истраживању и објављивању грађе за историју Банатске војне границе	196
Богдан Шекарић, Прилог историји етнографског истраживања Банатске војне границе	202

OKUĆJE U SRBIJI XIX VEKA: JEDAN PRIMER UTICAJA VOJNE GRANICE NA KNEŽEVINU SRBIJU

Sažetak: Rad se bavi poreklom ustanove okućja (neotuđivog zemljišnog minimuma) u Srbiji 19. veka i njenom „pozajmicom“ iz svojinsko-pravnog sistema koji je vladao u vojnoj granici. U radu se ukazuje na sličnosti i razlike koje su postojale između ustanove neotuđivog zemljišnog poseda u vojnoj granici i u Kneževini Srbiji.

Ključne reči: okućje, vojna granica, Kneževina Srbija

Problem *uticaja* određenih društvenih fenomena prisutnih na jednom prostoru na pojavu istovetnih ili sličnih fenomena na nekom drugom prostoru uvek je predstavljao osetljivo istraživačko pitanje. Svaki izostanak neposrednog referisanja tvorca određene društvene norme ili prakse na eventualne uzore u sličnim normama i praksama u drugačijem kulturnom krugu postavlja problem u kolikoj meri se može tvrditi da je konkretna norma, odnosno praksa zapravo preuzeta. U novije vreme tim važnim problemom, specifično u domenu prava, bavio se Alan Votson u svojim studijama o pravnim transplantima.¹ U tom smislu i ovako formulisan naslov ovog priloga ne odgovara u potpunosti evidenciji koju historiografski možemo naći u pogledu porekla instituta okućja u Srbiji 19. veka, tim pre što je sličnih svojinsko-pravnih rešenja u pogledu zaštite minimalnog zemljišnog poseda bilo od Amerike do Istočne Evrope. Ali prateći strujanja društvenih uticaja na Srbiju 19. veka, ipak se sa velikom sigurnošću može konstatovati da je institut okućja „transplantiran“ u Srbiju, *mutatis mutandis*, upravo iz vojne granice, gde je sistem neotuđivog zemljišnog minimuma postojao skoro tri decenije pre nego što se pojavio u Srbiji.²

Naime, *Osnovnim graničarskom zakonom*³ od 7. avgusta 1807. godine ustanovljeno je pravo graničara na posedovanje zemlje u privatnom vlasništvu, čime je dotadašnji princip krajiškog, vojničkog lena kao uslovnog dobra u

1. O tome vidi: A. Вотсон, *Правни трансплантаци: принцип уједног права*, Београд, 2000.

2. Nisu svi istraživači koji su se bavili ovom ustanovom ukazivali na njeno poreklo iz vojne granice. Štaviše, Slobodan Jovanović u svojoj studiji o Jovanu Hadžiću i sam pominje ustanovu neotuđivog minimuma u vojnoj granici, ali samo u kontekstu zadružne svojine, ne upuštajući se u problem povezanosti ustanove okućja u Srbiji sa ovom ustanovom u vojnoj granici. Jovanović samo pominje da je Hadžiću, pod uticajem pravne misli proizišle iz rimskog prava, bilo strano ograničavanje svojinskog prava. (С. Јовановић, *Полицичке и правне расправе*, св. 2, Београд, 1932) Osim toga, treba reći da je Nikola Hristić, koji je bio obnovitelj ideje okućja u Srbiji početkom šezdesetih godina, poticao takođe iz Habzburške monarhije. Neki drugi istraživači ustanove okućja, pre svega Jelenko Petrović, detaljno su iscrpno pisali o poreklu ove ustanove, ukazujući eksplicitno na njeno ishodište u svojinsko-pravnom sistemu vojne granice. (Ј. Петровић, *Окућје или Заштитна земљорадничкој минимума : (471 шач. 4а Грађ. суд. јосшуйка и односне одредбе йореских, царинских и монојолских закона)*, Београд, 1930, стр. 99–109.

3. Za izdanje zakona na srpskom jeziku vidi: С. Гавриловић, „Основни граничарски закон из 1807. (1808) године“, *Зборник Мајице српске за историју*, 38/1988, стр. 139–176.

značajnoj meri, *ali ne i sasvim*, usklađen sa modernim principima svojine.⁴ Svojinsko-pravne odnose graničara na zemlji reguliše detaljno prvi odeljak zakona, koji sadrži 41 član (od ukupno 191). Analizom ovih zakonskih odredaba može se zaključiti da je u pogledu svojinske problematike zakon ponudio rešenje koje je bilo, kako naglašava Drago Roksandić, „na uobičajen habzburški način – hibridno“.⁵

Ustanova krajiškog zemljišnog poseda, koja nije bila nikada u celosti feudalno ustrojena, sada se, opet delimično, modernizovala, ali da ne postane ni stvarno kapitalistička. Tako se u prvom članu Osnovnog graničarskog zakona naglašava da se nepokretna (nedvižima) dobra koja uživaju pojedinci ili porodice smatraju za vojnička lena na koja, bez narušavanja vrhovnih prava vladara (*dominium directum*) i uz obavezu vršenja vojničke službe, graničarima „*postojana nasljedstvena polzovanja sobstvenost prinadleži*“. Ova vojnička lena „*nisu samo pozajmljena, po proizvoljnosti predpostavljenih premjena dobra, kako što se dosad koje gdi nepravo razumjevalo, no jesu postojana i nepremjena polzovanja sobstvenost*“.⁶ Zakon je propisivao slobodu sticanja dobara, kao i slobodu raspolaganja imanjem, ali je ipak postavljao određena ograničenja, tako da je, u suštini, cilj zakona bio da „*refeudalizacijskoj zbilji krajiškog društva suprotstavi obmanu da uživa 'pravice'*“.⁷ U tom smislu, zakon je bio „puka ideološka obmana“.⁸

Među brojnim ograničenjima, koja nisu sva u središtu interesovanja ovog priloga, nalazi se i jedno ograničenje slobodnog poseda. Naime, ovim zakonskim rešenjem bio je propisan neotuđivi minimum poseda, i to na taj način što je celokupno imanje bilo podeljeno na dva dela: na neotuđivo *koreno dobro*, baštinu i na *izlišenje*, suvišak zemlje, kojim se moglo slobodno raspolagati.⁹ Koreno dobro obuhvatalo je između četvrtine i jednog celog selišta, i to u pravilnim intervalima: četvrtina, polovina, tri četvrtine i jedno celo selište, pri čemu je selište iznosilo u Karlovačkoj i Banskoj granici kao i Vlaško-ilirskoj regimenti 24 jutra, a u Varaždinskoj i Slavonskoj granici i Nemačko-banatskoj regimenti 34 jutra.¹⁰ U principu, zakon je tako rešio ovu problematiku da je svako imanje do četvrtine selišta bilo smatrano za koreno dobro bez suviška zemlje, a svako imanje veće od četvrtine selišta sadržalo je i koreno dobro i suvišak zemlje na slobodnom raspolaganju, što se postizalo promenljivom površinom samog korenog dobra. To koreno dobro, kako je propisivao član 17 zakona, nije se moglo ni prodavati ni založiti, osim u specifičnim slučajevima koje je

4. Isto (vidi članove koji se odnose na zemljišnu svojinu, čl. 1–41); D. Roksandić, „Temeljite uprave za karlovačku, varaždinsku, banovsku, slavonsku, i banatsku vojnu granicu“, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 20/1987, str. 195–214.

5. D. Roksandić, n. d., str. 196.

6. Član 1, С. Гавриловић, н. д., str. 145.

7. D. Roksandić, n. d., str. 197.

8. Isto, str. 199.

9. Član 12, С. Гавриловић, н. д., str. 147.

10. Član 13, С. Гавриловић, н. д., str. 147.

propisivao zakon.¹¹ Takođe, nije se mogao založiti ni najneophodniji broj stoke, kao ni neophodni alat. Konačno, zakonodavac je posebno kodifikovao zadružni obrazac organizacije, pri čemu uopšte nije bila važna krvna srodnost članova zadruge, već sam princip kolektivnih prava i obaveza.¹² U ovome se, ukratko, ogledala pomenuta hibridnost ovog zakonskog rešenja, odnosno pokušaj da se tradicionalne forme organizacije društva (u konkretnom slučaju vojne granice), pomire sa nekim modernim principima (svojina, pravna sigurnost i sl.).

Ovakav sistem polovinom veka doživio je još neke značajne izmene, od kojih je za ovu temu najznačajnija promena 1868. godine, kada je ukinuta podela na baštinu i suvišak i definisan neotuđivi minimum zadružne zemlje koji se kretao od šest do 12 jutara, da bi se 1873. godine sveo na šest jutara u celoj vojnoj granici, te iščezao za njenog ukidanja 1881. godine.¹³ Sve ovo zapravo jasno svedoči o tome da je sistem neotuđivog *korenog imanja*, baštine bio zapravo osmišljen kako bi se sačuvala brojnost vojničkog kadra. Sa nestankom te potrebe, i ovaj institut je iščezao.

Što se tiče Srbije, motivacija za uvođenje neotuđivog zemljišnog minimuma bila je posve drugačija. Ona je sažeto opisana u ukazu kneza Miloša, kojim se ova ustanova 1836. godine uvodi u Kneževinu Srbiju: „*Da bi se predupredila bjednost i propasti mnogih familija koje od tuda proishode, što mnogi zadužuju se na svoja dvižima i nedvižima dobra, pa kad ne mogu ovog duga svog isplatiti, prodaju im se sva dobra na koje su dug učinili, i tako im žene i djeca lišena svoga imjenja, sasvim propadaju, uređujemo i zaključujemo da u varošima na kuću u kojoj ko s familijom živi, a u selima na kuću, baštinu, dva vola i kravu niko se zadužiti ne može niti će se intabulacija na rečena dobra učinjena i pred kakvim sudom za pravilnu priznati, da bi takvim načinom bezpomoćne žene i djeca, po upropastćeniju svega imenija krov barem nad glavom imala.*“¹⁴ U sličnom smislu pisao je knez Miloš Jovanu Hadžiću i Vasiliju Lazareviću jula 1837. godine pravdajući pred ovom dvojicom izričitih protivnika ustanove okućja, svoj akt iz 1836. godine: „... po selima kuće, nešto zemlje i koj komad stoke za dug prodavati ja sam zabranio, iz uzroka što ja želim preduprediti pijanice, kockaroše i lenštine u rđavom namereniju njihovom, upropastiti kuće nad glavom u kom slučaju žene i deca njihova Praviteljstvu na tužbu i dosadu dolaze“.¹⁵ Knez Miloš pisao je Hadžiću i Lazareviću da ovo pitanje ostave po strani i da se posvete drugim pitanjima u radu na Građanskom zakoniku.¹⁶ Ipak, novim kneževim ukazom od 1. marta 1838. godine okućje je ukinuto, pošto je knez uvideo da je ono prepreka slobodnoj trgovini i kreditiranju seljaštva, ali i da su sada dužnici zloupotrebljavali pravo stečeno ukazom iz 1836.¹⁷

11. Članovi 17 i 18, С. Гавриловић, н. д., стр. 149.

12. Član 34, С. Гавриловић, н. д., стр. 152; D. Roksandić, н. д., стр. 201.

13. J. Петровић, н. г., стр. 103–104.

14. *Зборник закона и уредаба у Књажевсџву Србији: у досадањим зборницима нешџшампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октџобра 1875. год.*, св. XXX, Београд, 1877, стр. 119.

15. Nav. prema: J. Петровић, н. г., стр. 88.

16. С. Јовановић, *Политџичке и правне расџправе...*, стр. 87.

17. Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд, 2004, стр. 68.

Dok je u vojnoj granici institut neotuđivog minimuma sve više slabio, u Srbiji je sve više afirmisana ideja o neophodnosti njegovog ponovnog uvođenja. Zaštita seljakovog imanja obnovljena je na neki način 1860. godine kada se u Zakon o građanskom sudskom postupku unosi odredba da se seljaku zbog duga ne može oduzeti minimum *pokretne* imovine i hrana za petnaest dana. Sledeće godine (1861) u građanski sudski postupak dodaje se i to da se seljaku za dug ne može oduzeti ni *zemlja* od dva dana oranja (oko 1,15 ha). Okučje je, dakle, 1861. godine konačno ponovo uvedeno kao pravna kategorija i sa izvesnim varijacijama ponovljeno u raznim propisima 1865, 1867, 1873, 1898. i 1907. godine, a nastavilo je da živi i posle 1918. godine na području važenja srpskih predratnih zakona.¹⁸ Od svih promena, najvažnija je ona uvedena zakonom iz 1873. godine kada je 471. članom Zakona o građanskom sudskom postupku potpuno onemogućena bilo kakva prodaja okučja, a taj će zakon, zbog svog protekcionističkog karaktera, biti nazvan „zakon narodnog blagostanja“.¹⁹ Osim pokretne imovine, stoke i hrane, kao neotuđivi minimum propisano je tada šest dana oranja, što znači da je neotuđivi minimum iznosio tri i po hektara. Iako je bilo takvih pokušaja, okučje kao institut u ovako krutoj formi nikada nije proširen na područje čitave Kraljevine Jugoslavije, iako je to pokušano donekle na zaobilazan način preko Zakona o budžetskim dvanaestinama za jul–septembar 1923. godine. Milutin Jakšić je o tome pisao: „Kako je vlada očekivala da iz novih pokrajina dođu izražene želje za proširivanje okučja na njih, a one dosad ni otkud ne dođoše, Ministarstvo poljoprivrede i Voda nije ni činilo Ministarskom Savetu predlog da se koristi zakonskim ovlašćenjem o rasprostiranju okučja na nove pokrajine“.²⁰ Tako je do 1941. godine okučje tavorilo na području važenja zakona Kraljevine Srbije iz perioda pre 1918. godine.

Međutim, vraćajući se pitanju uticaja rešenja iz vojne granice, treba reći da su i najraniji istraživači okučja, a na umu imam pre svega Jelenka Petrovića, bili oprezni u izvođenju takvog zaključka. On ne ide dalje od toga da iznese pretpostavku da su se tvorcii zakonskog rešenja o okučju ugledali na primer vojne granice, posle čega je uporedio dva zakonska rešenja, zaključujući da među njima zaista postoje značajne sličnosti.

Najpre, Petrović smatra da je tvorac ukaza o okučju Jakov Živanović, koji je bio Srbin prečanin. Osim toga, treba reći da ima osnova da se pretpostavi da je uticaj zakonskih rešenja iz vojne granice čak posve neposredan, o čemu svedoči činjenica da je u ukazu kneza Miloša za označavanje neotuđivog minimuma upotrebljena reč *baština*, ali da ona uopšte nije precizirana u smislu veličine neotuđivog poseda, što verovatno ukazuje na to da je njena veličina podrazumevana. Očigledno je da se mislilo na ono što je Osnovni zakon iz 1807. nazvao *korenim dobrom*, a što je pisac ukaza u Srbiji mehanički preuzeo, bez definisanja šta ta baština podrazumeva. Naime, ukoliko bi podrazumevala ono

18. J. Петровић, *н. г.*, 90–99, 109–115.

19. Isto, str. 98.

20. М. Јакшић, „Аграрна реформа – Окућје“, *Лештоис Маџице српске* 3/1925, str. 13.

što se u samoj Srbiji nazivalo baštinom,²¹ onda bi sam propis bio besmislen jer bi propisivao neotuđivost čitavog naslednog poseda, odnosno poseda kao celine.

Osim toga, promene koje su se dešavale u samoj vojnoj granici u pogledu zaštite neotuđivog minimuma u pogledu njegove površine gotovo su identične, i po sadržaju i po hronologiji, sa promenama u samoj Srbiji. Ipak, razlika je suštinska: promene u vojnoj granici značile su slabljenje ovog instituta, dok su u Srbiji značile njegovo jačanje, što je dugoročno onemogućavalo prodor kapitalističkih odnosa na selo u Srbiji.

Veza zaštite zemljišnog minimuma i kočenja razvoja kapitalističkih odnosa na selu bila je očigledna i predstavljala je jedan od jasno navođenih razloga zašto je u vojnoj granici taj institut napuštan. U Srbiji pak ta posledica je, doduše, mnogo više hvaljena nego što je smatrana za nepovoljan razvoj događaja. U suštini, štetan uticaj okućja zaista je bio višestruk: osim što je vezivao seljaštvo za komad zemlje na kome nije mogao „ni da živi ni da umre“, taj uticaj se ogledao i u činjenici da se, zbog zakonskih rešenja o zaštiti zemljišnog minimuma, pribegavalo raznim nezakonitim postupcima, čime je decenijama zapravo davan doprinos masovnom izigravanju pravnih propisa i samim tim narušavanju principa vladavine prava.

Međutim, vraćajući se problemu uticaja na Kneževinu Srbiju onih zakonskih rešenja koja su bila primenjena u vojnoj granici, osim ranih istraživača, u kasnijoj literaturi to uopšte nije navođeno. Primera radi, gotovo svi radovi kojima problem okućja nije u samom fokusu, već ga usput pominju, kao i enciklopedijske jedinice posvećene ovom institutu počinju od ukaza kneza Miloša iz 1836. godine i uopšte ne pominju uticaj vojne granice. Ipak, ovaj tipični slučaj, votsonovski rečeno – transplantacije određenih pravnih rešenja iz jedne sredine u drugu odličan je primer za istraživanje kontekstualne uslovljenosti evolucije jedne društveno-ekonomske pojave preuzete iz jedne sredine i uticaja složenog sistema vrednosti, ideologije, širih civilizacijskih orijentacija na sadržaj i pravce te evolucije u novoj sredini.

Sa tim u vezi, nije bez značaja da se makar usput pomene da se u historiografskim i drugim radovima istorija okućja završava sredinom 20. veka. Ipak, u sasvim promenjenim okolnostima posle Drugog svetskog rata okućje više nije bio neotuđivi minimum, već nekolektivizovani maksimum koje je neko domaćinstvo moglo da zadrži prema Osnovnom zakonu o zemljišnim zadrugama iz 1949. godine. Takvo okućje praktično je prestalo da postoji sa primenom Zakona o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama od 27. maja 1953. godine i Uredbe o imovinskim odnosima i reorganizaciji SRZ od 30. marta 1953. Tada je regulisano da seljaci koji istupaju iz SRZ mogu izneti iz zadruge zemlju do propisanog maksimuma, uključujući u tu zemljišnu masu i okućnicu. Drugim rečima, kad se govori o okućju, govori se o jednom institutu koji je imao relativno dugačku istoriju, koji je trpeo promene u različitim epohama i

21 O baštini u Srbiji vidi: C. Вукосављевић, *Историја сељачкој друштва*, 1, Београд, 1953.

istorijskim okolnostima, ali koji je ostao trajno prisutan, podjednako i hvaljen i napadan, zavisno od toga koja mu je društvena posledica pripisivana.

Izdavač
Centar za političko obrazovanje, Novi Sad

Za izdavača
Tijana Eter

Glavna i odgovorna urednica
mr Maja Sedlarević

Pruredili
dr Momir Samardžić i mr Milivoj Bešlin

Recenzent
dr Ranko Koncar

Lektura i korektura
Milana Malenić

Tehnička priprema
Vladimir Tot

Štampa
Gradska narodna biblioteka 'Žarko Zrenjanin', Zrenjanin

Tiraž
500

Izdanje
Novi Sad, 2014. godine

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(497.113 Banat) “17/18”(082)

ВОЈНА граница у Банату и банатски милитари у 18. 19. веку : тематски зборник / [главна и одговорна уредница Маја Седларевић]. – Нови Сад : Центар за политичко образовање, 2014 (Зрењанин : Градска народна библиотека “Жарко Зрењанин”). – 209 стр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. – Тираж 500. – Библиографија уз сваки рад

ISBN 978-86-89935-01-1

а) Војна граница – Банат – 18-19. в. – Зборници
COBISS.SR-ID 291277575